

būtent čia

Andreas Vokas rašė, Vilniaus jėdži melo medžiagą dainavęs Dovidas Katzas, ir dainavęs Henry'ą Čarlasą

ŽYDRĖ BAKUTYTĖ

Rugpjūčio 27 d., tuo pačiu metu, kai vyko Pirmasis pasaulinis lietuvių kongresas ir buvo besibaigianti jau ketvirtoji Kasmetinė jėdži kalbos ir kultūros vasaros programa, viename Vilniaus universiteto kiemelyje įvyko Vilniaus jėdži instituto atidarymas. Jame dalyvavo daug svarbių žmonių, buvo išsakyta daug protinų, skaudžių, teisingų minčių. Bet suvokti, pajusti, kas iš tiesų vyko, man padėjo trys,

gal ir nereikšmingos, detalės. Pirmą, dainuotą jėdži dainą: net nesuprantant žodžių „užkibusi“ už skausmu pritvinkusios natos širdis ima ir sustingsta, o kai - po kelių mirksnių - prasiveržia vulkaniškas gyvybingos melodijos plūpsnis, nejuoim pradėti tryptinėti vietoje, lyg šokti. Taip išgirdau, kad gyvenimas stipresnis už mirtį, nes tai sakė žmonės, tauta, kuri žino, ką tai reiškia. Antra, užšokęs ant pakylės instituto direktorius Mendy Čahanas jau įkvėpė oro kalbėti, bet nutilo, - tada atrodė ilgam, - tiesiog nusišypsojo ir dar patylėjo. Kai jis neišsığando „užstrigęs“, pagalvojau, kad šio centro veikloje visada bus kažko daugiau tarp elučių nei pačiose elutėse, nes daug to, kas buvo, niekada neišeis nusakyti žodžiais. Trečia, kai linksminantis baro „Prie universiteto“ užgeso šviesa (vos prieš kelias dienas buvo grąsinta susprogdinti sinaĝogą), dalyviai iš pradžių nušėčiuo, bet po mirksnio pratrūko gyvybe pulsuojami daina ir juokas. Inešė žvakės, pasakui ir šviesa atsirado. Tada pamaniau, kad jau kalbamės, ir negrabūs incidental galbūt, turbūt nebeužčiaups burnų. O pats Jėdži instituto atidarymo šurmuly, jau dulys, išsakytos mintys buvo tokios.

„Tai labai jaudinantis įvykis, nes galu atsekti septynias savo protėvių kartas, gyvenusias būtent Vilniuje. Vienas mano protėvių - rabinas Gaonas (vienas didžiausių paskutiniojo tūkstantmečio Talmudo genijų Ejlahas ben Shloyme-Zalmenas, 1720-1779 m. - red. past.). Jis turbūt negalėjo nė įsivaizduoti, kas atsitiks po dviejų šimtmečių nuo jo gimimo: rusų, vokiečių okupacijos, vėliau - daugybės žydų mirtys, o dar vėliau - įkurtas jėdži kultūros institutas, bandymas priminti įvairialypę šio miesto praeitį“, -

per atidarymą sakė Richardas Maullinas, verslininkas iš Jungtinių Valstijų.

„J tokius paprastus klausimus, ką reiškia tokio centro atidarymas, yra labai sudėtinga atsakyti. Ne tiek pats jo atidarymas, kiek faktas, kad jis įkurtas, yra labai reikšmingas. Nors sovietmečiu gilintis į žydų kultūrą, kalbą, istoriją gal ir nebuvo oficialiai draudžiama, bet visa buvo taip nustumta į užkampius, kad neturėjome jokios galimybės tuo rimčiau užsiimti. Nuo Sąjūdžio laikų su-

kuosi, dalyvauju žydų gyvenime, tad jaučiuosi jau „sugrįžęs“ į šią praeitį. O jėdži kalbos ir kultūros institutas, manau, yra neabejotinai neeilinės svarbos įvykis: nors jis ir neatkurs to žydiškojo Vilniaus, kuris buvo, tai neįmanoma, bet bent kažkokią reiginybę, realybę įvardins“, - mintį tęsė profesorius Izraelis Lembertas.

„Šeštadienį, per žydų savaitę, vakščiavoju Vilniaus gatvėmis ir stengiausi įsivaizduoti, koks šis miestas buvo iki baissiosios tragedijos, - prisipažįsta Chicas Wolkas, verslininkas iš Jungtinių Valstijų. - Be to, manau, kad Gaonas ir kiti žymūs istorijos kūrėjai būtų labai nusivyle, jei tokio instituto Vilniuje nebūtų. Antra vertus, tai yra visiškai neįtikėtina, kad po 60 metų nuo holokausto jis gali egzistuoti. Ir dar labiau neįtikėtina, kad vos kelių likusių ir iš svetur atvažiavusių žmonių užteko, kad tai atsitiktų“.

Vienas iš tų, iš svetur atvažiavusiųjų, buvo Oksfordo universiteto profesorius Dovidas Katzas. Jo tėvas, garsus poetas Menke Katzas, su Niujorke gimusiu Dovidu kalbėdavo jėdži. Jis tiek ir taip vaizdingai pasakojo apie lietuvių gyvenimą, kad Dovidas nespėja, jog jaučiasi lyg visą gyvenimą būtų pragyvenęs Vilniaus gubernijoje. Pats jis čia atvažiavo išvyk po Nepriklausomybės ir mėgėjiška kamera nufilmavo tėvo gimtinę bei jo pažinotus žmones. Kai šis tą medžiagą išvydo, pasakė: „Tai yra daugiau už visus tavo mokslinius darbus kartu sudėjus“. Šitas buvo tarsi netiesioginis greitai po to mirusio poeto prašymas, kad šilms važiuotu į Vilnių. Dovidas paliko Oksfordą, atsiskakė kitų viliojančių pasiūlymų ir prieš keletą metų Vilniuje įkūrė Kultūrinio mažumo centrą. O kai Vilnių „atrado“ aktyvus jėdži kalbos puoselėtojas Mendy Čahanas, ima mąstyti apie jėdži institutą.

„Jis atsitikė Universiteto rūmuose, - sakė renginyje dalyvavęs poetas Tomas Venclova, - vos už kelių dešimčių ar šimtu metrų nuo senajo geto. Žinoma, kad tai simboliška, juolab, kad vakar išgirdau, jog garsusis Gaonas buvo kviečiamas į Vilniaus universitetą konsultuoti profesorius; pats apie tai niekur neskaičiau, bet labai gali būti, nes žymusis rabinas buvo ne tik judaizmo, bet ir matematikos specialistas. Prisiimkime, kad judaizmo teologija, kabalistika arba Talmudo studijos jau seniai sprendė klausimus, kurie domina ir šiuolaikinį mokslą. Jie intuityviai atspėjo tokius dalykus kaip Didysis visatos sprogimas, manė, kad pasaulis prasidėjo iš nieko, o Viduramžiais net Kūrimo procesą bandė aprašyti. Tie aprašymai, beje, yra gana panašūs į tuos, kuriuos kuria šių dienų fizikai. Ar žydai tai padarė intuityviai, ar Dievo įkvėpti - čia jau painus klausimas“.

„Kad žydai bus išskaldyti po pasaulį buvo galima spręsti iš Evangelijos, kurioje parašyta, jog Jėzus Kristus sako, kad Jeruzalė bus sugriauta. Taip ir atsitiko, o žydams išsiklaidžius po pasaulį susikarė keturi dideli jų kultūros centrai:

Babilone, paskui Kordovoje (Ispanija), Reino krašte Vokietijoje ir, ten pabrėžiamas, užjūroje ar dėl lokalių bity prieštarių, vėliau didžiausiu judaizmo ir žydų tikėjimo, dvasimo, ma ir viso gyvenimo centru tapo būtent Vilnius, - istoriją priminė Tomas Venclova. - Taip nuo XVI - XVII a. jis toks buvo pora ar trejeta šimtmečių. 1925 m. Vilniuje buvo įkurtas pirmasis pasauliye Jėdži kultūros, tautosakos, kalbos ir literatūros institutas - YIVO. Jo organizatorius - žymus mokslininkas Maxas Weinreichas, o instituto garbės nariu buvo Sigmundas Freudas ir Albertas Einšteinas - tai kalba apie neabejotiną šios akademines įstaigos prestižą. YIVO išliko lenkų laikais ir, nors būta daug antisemitizmo ir varžymų, veikė iki karo. Per karą daug kas buvo sunaikinta ir tik labai maža žmonių grupelė žinojo, kad dalis unikalių archyvų saugomi Knygų rūmuose. Na, o pats institutas spėjo persikelti į Niujorką, kur veikia ir dabar bei labai pastebimai įsijė į šio miesto gyvenimą, juolab kad Niujorke yra labai didelė žydų bendruomenė - ten žydų yra daugiau nei visame Izraelyje. Na, žinoma, dabar jie jau kalba angliškai, bet yra dar ir mokančių jėdži“.

„Man buvo labai svarbu sužinoti apie šį senąjį jėdži intelektualinį centrą, nes jėdži kalba Izraelyje nebuvo vertinama, net juokauta, kad žydus su Dievu kalba hebrajiškai ir tik su žmona - jėdži“, - šypsosi Chicas Wolkas. Instituto įkūrėjai primena, kad jėdži, garsėjanti savo humoru, ironija bei eksperimentu, - painus vokiečių, hebrajų ir slavų kalbų elementų junginys. Viena iš kūrybiškiausių ir produktyviausių paskutiniojo tūkstantmečio žydų civilizacijų, kalbėjusių šia kalba, buvo sutelkta Centrinėje ir Rytų Europoje. Dėl 1936 m. kryžiaus žygio, taip pat ir dėl daugybės vėlesnių žygių vis daugiau ir daugiau žydų traukė į Rytus, kur juos sveitina priimdavo tolerantiški Viduramžių Lenkijos ir Lietuvos valdovai. Tad būtent Rytų Europoje jėdži kalba ir buvo labiausiai puoselėta, o XVIII a. chasidų judėjimas ją dar ir sakralizavo.

Jėdži Izraelyje ilgą laiką nebuvo globuojama, laikytasi aiškaus nusistatymo, kad ten turi kalbėti hebrajų kalba, tad didžiausia dalis svarbiausių žydų kūrinių parašyti hebrajiškai. Tačiau yra vienas kitas rašantis ir jėdži kalba. Vienas jų - labai žymus rašytojas, Nobelio premijos laureatas Baševis Zingeris, kilęs iš Rytų Europos, regis, iš Lenkijos, bet gyvenęs Amerikoje. Dar gyvas, bet jau labai garbaus amžiaus sulaukęs, ne kartą Nobelio premijos kandidatu buvęs Abraomas Suckeveris, laikomas vienu žymiausių žydų poetu. Jis - iš Vilniaus. Kiek žinau, mokojo ir lietuviškai. Šio žmogaus likimas gana painus ir sudėtingas: karo metais kovojo partizanų būryje Rūdninkų girioje, vėliau jam pavyko pabėgti iš Lietuvos, pasiekti Izraelį, kur jis ir tebe gyvena“ - ir pasakoja Tomas Venclova.

Jėdži kultūra, ir tradicinė dievobaiminga, ir avangardinė ultramoderniška, kaip ir dauguma iš šešių milijonų jų kū-

rusių žydų, buvo sunaikinta per holokaustą. „Pasigirsta abejonių, ar kai pasaulyje beliko tik šiek tiek daugiau nei milijonas kalbančiųjų jėdži, dar įmanoma šiai kultūrai natūraliai egzistuoti. O kiek yra lietuvių? Su visais emigrantais turbūt būtų apie 4 milijonus, vadinasi, mūsų yra ketvirtadalis šio skaičiaus ir tai, manau, nėra taip mažai! Be to, esu įsitikinęs, jog „atgimimo“ centrai turėtų atsikurti būtent tose vietose, kur jie buvo anksčiau, kur gatvės dar gali būti turtingos istorijos dvelksmą ir jos paliktas žymes“, - mano Richardas Maullinas.

„Yra žmonių (jų, manau, nedaug, tik jie labai triukšmingi), kurie sako, kad ne tik Vilniuje, bet ir visoje Lietuvoje negalima atkurti žydų gyvenimo. Dar daugiau - man atrodo, kad jie mūsų, Lietuvoje gyvenančių žydų, nekenčia. Kai prieš keletą metų organizavome Gaono mirties minėjimą, jie kvietė pasaulio žydus jį boikotuoti, kvietė ignoruoti ir tik įvyksį Pirmąjį pasaulinį lietuvių kongresą. Jų pagrindinis motyvas - čia stovime ant žemės, permirkusios žydų krauju. Žinoma, tai yra žaizda, kuri negyja, ir neįmanoma užmiršti tų visų įvykių, bet negalima gyventi vien skausmu, vien nelaimėmis. Gyvenimas tęsiasi ir tie, kurie liko gyvi, kartais jaučia kaltę, kad ir kaip keistai tai skambėtų, jog kitiems žuvus išliko. Bet jie išliko ir turi gyventi toliau. Aš manau, kad tai, jog būtent čia bandoma atkurti žydų centrą, yra tam tikras atsakas tiems, kurie norėjo mūs sunaikinti. Nesugeboje jie mūsų nusikratyti taip, kad liktų nė pėdsako, ir aš manau, kad mūsų pareiga yra žuvusiems išsaugoti tai, kas dar liko“, - kalbėjo Izraelis Lembertas.

„Gimiau pokario Vilniuje ir kai vėl jau buvo galima atvykti į Lietuvą, grįžau ieškoti tėvo kapo. Kapą radau, o šalia jo - didelį Lietuvos žydijos kapinyną. Pastatęs paminklą tėvui, pagalvojau, kad jo reikia ir kitiems aštuoniadešimt devyntiems, gulintiems šalia. Vėliau - ir tūkstančiai užkastų žydų vaikų. Tada sutvarkiau Gaono namo vidų. Nuvažiavau į Panevėžius, paskui į buvusių didelių darbo stovyklų prie Subačiaus - ten taip pat pastačius paminklus. Jau daugiau nei 10 metų dirba mūsų žydų komitetas. Jis finansškai labai stiprus, mes niekieno nieko tokiems darbams neprašėme - viską už savus pinigus. Aš ir mano vaikai visa tai darome tam, kad tuos žmones prisimintų. Sako, kai juos žudė, jie šaukė tris dalykus: pirmas - šaukė Dievo, antra - prašė nepamiršti, o trečia - atkeršyti. Mes galime padaryti tik viena - viską, kad jų neužmirštų ir kad būtų žinoma kas ir kodėl tai vykdė. Daug rabinų dabar čia atvažiuoja, daugiausia - Gaono kapo aplankyti. Jei mes galėtume, jį išsivežtume, tik velionis pato to nenorėjo - būdamas gyvas sykį susiruošė į Izraelį, bet pasulaukė smėrįžo. Tai - ženklas, kad jis Lietuvoje norėjo gyventi ir šioje žemėje gulėti. Labai didelį širdies skausmą kelia tokia istorija... Dievas man padėjo šiojį košmarishkį maišalynę išlikti, tai jam

dabar ką galia, tą grąžinu. Ir tūkstantį kartų daugiau nei jis man davė... Esu Vilniaus garbės pilietis, gavau ir tokį prezidento rašta, ant sienos pasikabinau medali, bet džiaugsmo širdy vis tiek nejaučiu - tiekos žmonių nebėra“, - atsiduso iš Izraelio atvykęs rusakalbis verslininkas Epšteinas Shaymas.

„Ar šis įkurtas centras nėra tam tikras atleidimo ženklas?“ - klausiu Tomas Venclovas ir jis atsako: „O, taip, manau, taip. Ir labai gerai, kad mūsų prezidentai Algirdas Brazauskas ir Valdas Adamkus keliomis progomis yra prašę žydų atleidimo už žiaurios XX a. įvykius, kuriuose, deja, dalyvavo ir lietuviai. Suklaidinti, smarkiai nusidėję, bet jų buvo ir, kaip vis labiau ir labiau aiškėja, ne taip jau mažai. Gal truputėlį ir suvelavo atsprašyti, bet jau geriau vėliau negu niekada. Žydų bendruomenėje, kaip ir kiekvienoje bendruomenėje, žinoma, irgi yra visokių žmonių, bet manau, kad dauguma, svarbiausioji tos bendruomenės dalis, linkusi su lietuviais susitaikyti ir vienas tokios nuostatos ženklų - šio instituto įkūrimas, grįžimas prie tos gerosios praeities tradicijos.“

Ir tie du tikėjimai nebėra taip griežtai atstriboje. Jono Pauliaus II eukumeninės veiklos dėka dabar bent jau didžioji krikščionių dalis žydą laiko savo vyresniuoju tikėjimo broliu. Šie tikėjimai, kaip, beje, ir dauguma rimtų pasaulio tikėjimų, dabar ieško bendros kalbos, nos, žinoma, tarp jų visada liks tam tikrų dogminių ir nuomonių skirtumų, bet ir jie esmingai plečia žmonių dvasinį potencialą“.

Įkūrėjai teigia, kad naujasis Vilniaus jėdži institutas nepuoselėja nerealių iliuzijų atkurti prieškarinę jėdži kultūrą Lietuvoje. Kol dar nevelu, jie tik nori pasinaudoti stebuklinga istorijos dovana - gilintis į akademines turtingos Rytų Europos žydų civilizacijos studijas; renkant ir atliekant dar nežinomas jėdži folkloro išsaugoti pačius autentiškiausius Rytų Europos jėdži kultūros pavyzdžius, išlikusius jos klestėjimo vietoje; perspausdinti ir leisti kultūros kūrinius bei mokslinius darbus; kasmet rengti vasaros kursus. Netrukus bus išleistas Vilniaus universitete saugomų jėdži vertybių katalogas, padėsiantis susipažinti su šiais lobiais jėdži mokslininkams ir studentams visame pasaulyje. Ateities planuose numatyta sudaryti regiono jėdži kultūros geografijos žemėlapius, leisti kompaktinius diskus su autentiška liaudies muzika, fiksuoti pagrindinius jėdži kultūros centrus prieškariniame Vilniuje pažymint juos memorialinėmis lentelėmis įvairiomis kalbomis, padėti žmonėms iš įvairių šalių atsekti vietas, iš kurių kilio jų šeimoms, surasti geneologinę ir archyvinę informaciją. Tačiau unikaliausia instituto veikla yra jo organizuojamas ekspedicijos po miestelius ir kaimus, kur ieškomi, kalbinami ir filmuojami dar gyvi jėdži kalbantys žydai, o nufilmuotos vaizdajuostės saugomos institute.

Tai - žodžiai ir planai, o nuo rugsėjo Vilniaus jėdži institute pulsoja gyvenimas, darbas, buvimas kartu.